

Advies van de werkgroep “honden”
van de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn (29/03/2019)

betreffende de minimumnormen voor het houden van honden bij particulieren en opvanggezinnen

Inhoudstafel

1	Inleiding	2
2	Advies.....	3
2.1	Kwaliteit van voeding en water	3
2.1.1	Voeding.....	3
2.1.2	Water	4
2.2	Comfort en kwaliteit van de huisvesting	4
2.2.1	Huisvesting buiten	4
2.2.2	Huisvesting binnen en leven in huis	5
2.2.3	Temperatuur	5
2.2.4	Verrijkende elementen.....	5
2.2.5	Slaap-/rustzones.....	5
2.2.6	Licht	6
2.3	Criteria voor een goede gezondheid (afwezigheid van pijn, kwetsuren, ziektes en in geval van ziekte een snelle diagnose en behandeling).....	6
2.4	Aangepast gedrag (expressie van natuurlijke gedragingen eigen aan de soort, sociaal gedrag, contacten met soortgenoten en met mensen)	7
2.4.1	Expressie van sociaal gedrag.....	7
2.4.2	Aanpassing aan de leefomgeving en evaluatie van het welzijn	7
3	Literatuur	8
4	Bijlagen.....	9

1 Inleiding

In het Brussels Gewest worden er ongeveer 105.432¹ honden gehouden door particulieren en er bestaat geen enkele norm voor deze categorie van diereneigenaars. Gelet op de bijzondere situatie als gevolg van het bijna exclusieve stedelijke milieu van de hoofdstad, worden de Brusselse honden doorgaans op een beperkte ruimte gehouden, met een grote dichtheid aan mensen en dieren. Overigens betreffen de meeste klachten wegens dierenverwaarlozing en -mishandeling in Brussel honden. Deze honden worden vaak aan een ketting of in kooien gehouden wanneer ze buiten zijn, sommige komen bijna nooit buiten, nog andere vertonen gedragsstoornissen of leven in slechte hygiënische omstandigheden. Het is dus noodzakelijk regels op te stellen om de levenskwaliteit van deze honden te verbeteren en situaties te vermijden die nefast zijn voor het dierenwelzijn.

Momenteel is het zo dat artikel 4 van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn van dieren bijvoorbeeld toelaat dat een dier voortdurend opgesloten of aan de ketting gehouden wordt. Die toelating lijkt vandaag weinig aangepast aan de ethologische behoeften van de hond. De Waalse wet verbiedt het permanent aan de ketting houden van honden (03/10/2018). Hetzelfde artikel 4 bepaalt : *“Ieder persoon die een dier houdt, verzorgt of te verzorgen heeft, moet de nodige maatregelen nemen om het dier een in overeenstemming met zijn aard, zijn fysiologische en ethologische behoeften, zijn gezondheidstoestand en zijn graad van ontwikkeling, aanpassing of domesticatie, aangepaste voeding, verzorging en huisvesting te verschaffen.”* Het artikel bepaalt ook : *“De verlichting, de temperatuur, de vochtigheidsgraad, de verluchting, de luchtcirculatie en de overige milieuvoorwaarden van het verblijf der dieren moeten overeenstemmen met de fysiologische en ethologische behoeften van de soort.”*

Dit artikel, dat van toepassing is voor alle dieren, moet worden verfijnd wat honden betreft. De kwaliteit van de voorwaarden voor het houden van honden en van de verstrekte verzorging moet objectiveerbaar en meetbaar kunnen zijn. Zonder deze herziening en zonder verfijning van de wetgeving is het momenteel moeilijk om te controleren en maatregelen op te leggen of zelfs maar om de verantwoordelijken te adviseren. Er is dus aan de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn gevraagd zich hierover te buigen om minimumnormen te kunnen opleggen aan particulieren wanneer de voorwaarden waarin de honden worden gehouden niet optimaal zijn. Die normen zullen van toepassing zijn op alle honden gehouden door particulieren, dus ook op deze bij opvangezinnen.

De normen die in dit advies worden voorgesteld, garanderen een minimaal welzijn voor de hond. Ze zijn uitgewerkt op basis van bestaande literatuur en wetgevingen. Deze normen zijn gestructureerd volgens 4 principes, die gebruikt worden bij de beoordeling van dierenwelzijn volgens het Welfare Quality-protocol. De 4 principes zijn : kwaliteit van voedsel en water, kwaliteit van de huisvesting, criteria van goede gezondheid en afwezigheid van pijn en criteria van aangepast gedrag. Deze 4 principes zijn vervolgens uitgewerkt in 12 criteria.

---

¹ Bron: database “Dog-ID”, januari 2018

2 Advies

2.1 .... Kwaliteit van voeding en water

2.1.1 .....Voeding

- De voeding moet worden aangepast in functie van de fysiologische toestand, het activiteitsniveau (belangrijk voor werkhonden), het ras en de leeftijd van het dier. De voeding moet de hond in goede gezondheid en in goede vorm houden.
- De dagelijkse hoeveelheid en de kwaliteit van de voeding moeten alle nutritionele behoeften (betreffende macronutriënten, vitaminen, mineralen en sporenelementen) dekken, zowel als de energiebehoefte relevant voor de fysiologische status van het dier (vb. groei, dracht, lactatie, werk, ...). Commercieel verkrijgbare voeding, die volledig, uitgebalanceerd en van goede kwaliteit is, voldoet normaalgezien aan deze eisen. Aanvullende voeding moet aangevuld worden met ingrediënten zoals aangegeven door de fabrikant. Zelfbereide voeding of voeding bestaande uit “tafelrestjes” is gewoonlijk niet uitgebalanceerd, een overdaad aan hondensnoepjes en geconcentreerde vitaminen- en mineralensupplementen kunnen ook on-evenwichten veroorzaken, en voeding op basis van rauw vlees stelt gezondheidsrisico's qua opname en verspreiding van ziektekiemen. Hun gebruik vereist dus het advies van een dierenarts.
- Om de kwantiteit en kwaliteit van de voeding te evalueren, kan men gebruiken:
  - Een evaluatie van de lichaamsscore aan de hand van een schaal van 9 niveaus (Bijlage 2). Obesitas (een score van 8 of 9 volgens Bijlage 2) is te beschouwen als dierenwelzijnsprobleem.
  - De hoeveelheid en de consistentie van de uitwerpselen en – op lange termijn – de gezondheid van de huid en de vacht.
- Het aantal maaltijden varieert volgens de leeftijd :
  - Pups (vanaf het spenen tot de leeftijd van 4 maanden) krijgen met regelmatige tussenpozen kleine hoeveelheden (3 tot 4 keer per dag).
  - Jonge honden van 4 maanden tot 9 maanden krijgen 2 à 3 maaltijden per dag.
  - Honden van meer dan 9 maanden krijgen minstens één maaltijd per dag. De frequentie van de maaltijden moet idealiter worden aangepast aan het ras en het activiteitsniveau van de hond. De voeding en de frequentie ervan moeten zo nodig worden gewijzigd om het ideale gewicht en de gezondheid van de hond op peil te houden. Als er twijfel bestaat over de voeding en de frequentie ervan, moet deskundig advies worden ingewonnen bij een dierenarts.
  - Honden van grote rassen zouden minstens 2 keer per dag eten moeten krijgen om medische problemen (zoals uitzetting en draaiing van de maag) te vermijden.
- Het aantal eetbakjes moet minstens gelijk zijn aan het aantal honden.
- De hond moet de nodige tijd krijgen en over een aangepaste omgeving beschikken om comfortabel en rustig te kunnen eten (alleen, afgezonderd, op een rustige plek).

2.1.2.....Water

- Honden moeten permanent toegang hebben tot drinkbaar water. Het water moet drinkbaar zijn en in voldoende hoeveelheid aanwezig zijn om de vitale functies te onderhouden. De aanbevolen dagelijkse minimumhoeveelheid is 50-70 ml water per kg lichaamsgewicht. De hoeveelheid water moet aangepast zijn aan de omgevingstemperatuur en de fysieke inspanningen.

2.2.... Comfort en kwaliteit van de huisvesting

Er zijn verschillende normen vastgelegd voor afgesloten ruimtes binnen en buiten.

2.2.1.....Huisvesting buiten

- De hond moet toegang hebben tot een overdekte schuilplaats, die beschutting biedt tegen de weersomstandigheden (tocht, warmte, koude, regen, ...). De hond moet beschikken over een comfortabele en droge ligplaats, die voldoende ruimte biedt om in zijlig ("decubitus lateralis") te liggen, op te staan en zich te draaien. Er moeten passende maatregelen worden genomen om honden de mogelijkheid te geven zich te verwarmen bij koud weer. Wanneer men een hok gebruikt, moet de oriëntatie en het ontwerp daarvan vermijden dat er tocht binnenkomt. Daarom moet(en) de opening(en) zo klein mogelijk zijn – en bij voorkeur van de ligplaats afgeschermd zijn door een wand binnenin – terwijl toch een gemakkelijke toegang verzekerd wordt. Het hok moet eventueel worden bekleed met isolatiemateriaal als bescherming tegen warmte en koude.
- Als men een buitenren gebruikt, zijn de minimale afmetingen daarvan overeenkomstig Bijlage 3.
- Niet alleen de afmetingen van de buitenren, maar ook de duur van de opsluiting in deze beperkte ruimte hebben een invloed op het welzijn.
  - Honden moeten de mogelijkheid krijgen een of twee keer per dag vrij rond te lopen, in functie van hun behoeften en leeftijd.
  - Een hond mag niet permanent worden aangelijnd of opgesloten in een beperkte ruimte, tenzij op (schriftelijk) advies van een dierenarts.
  - Honden hebben op dagelijkse basis behoefte aan interactie en activiteiten met mensen (spelmomenten, wandelingen, ...), tenzij een dierenarts anders adviseert.
- Elke verantwoordelijke moet passende wijze tegemoetkomen aan de activiteits-behoeften van zijn hond.

Opmerkingen:

- Het niveau van fysieke activiteit varieert volgens de leeftijd, het ras en de individuele huisvestingsomstandigheden. Regelmatige beweging is nodig, afhankelijk van de behoeften van de hond (ras, fysieke, fysiologische of medische capaciteit, ...). Bij twijfel dient men een dierenarts te consulteren.
- Speciale aandacht moet worden besteed aan de zoalkussens bij activiteiten op harde ondergrond (bv. asfalt of beton), van lange duur en bij grote warmte en koude.

- Bij inspecties door de bevoegde overheid kan de inspecteur een beroep doen op een dierenarts-gedragstherapeut om te beoordelen of verandering van routine een gunstig effect zou hebben.

2.2.2.....Huisvesting binnen en leven in huis

- Huisvesting binnen : dezelfde normen moeten worden nageleefd als voor huisvesting buiten. Uitzondering voor kooien van het type “bench” : deze moeten aangepast zijn aan het gewicht en de grootte van de hond. De hond moet beschikken over voldoende ruimte om comfortabel in zijlig te liggen (“decubitus lateralis”), op te staan en zich te draaien.
- Het leven in huis waarbij de hond vrij kan rondlopen en zijn activiteit (rusten, spelen, drinken, ...) altijd vrij kan kiezen, is de ideale huisvestingsmethode. Het aanbinden of opsluiten van een hond in een beperkte ruimte (zoals in een “bench”) kan enkel in uitzonderlijke omstandigheden kunnen (op advies van een dierenarts, bij gedragsmatige problemen, ...). Wel moet men een plaats voorzien die strikt als ‘rustplek’ voor de hond bestemd is (zie paragraaf 2.2.5).

2.2.3.....Temperatuur

- De thermische comfortzone voor honden ligt tussen 10°C en 26°C en kan variëren tussen deze twee uitersten afhankelijk van de fysiologische toestand van de hond en anatomische bijzonderheden (afwezigheid of lengte en dikte van de vacht, brachycefalie, ...).
- Buiten deze comfortzone moet men de nodige maatregelen treffen opdat de hond zich kan opwarmen of afkoelen (door een aangepaste slaapplek en een warmtebron te voorzien, de hond binnen te laten in een schuilplaats/huis en/of meer voeding te geven).
- De hond moet de mogelijkheid hebben om zich ongehinderd te verplaatsen naar een plek met een beter aangepaste temperatuur (schaduw/warmtebron).

2.2.4.....Verrijkende elementen

- Aanwezigheid van verrijkende elementen volgens de behoeften van de hond.
- Honden in een kennel of alleen thuis moeten altijd beschikken over speelgoed en/of voorwerpen om op te kauwen.

2.2.5.....Slaap-/rustzones

- Honden moeten altijd toegang hebben tot een slaap- of rustzone, die comfortabel en rustig gelegen is en ze beschermt tegen warmte, koude, vochtigheid en kwetsuren.
- Slaapplaatsen die hoger gelegen zijn ten opzichte van het vloerniveau verhogen het comfort van honden in een kennel. Een comfortabele slaapplek is bijzonder voordelig voor bejaarde honden, honden met artrose of met kort haar. De slaapplek kan in deze gevallen voorkomen dat de hond doorligwonden of eeltknobbels krijgt.

2.2.6.....Licht

- Honden moeten gehouden worden in een ruimte met natuurlijk licht - via minstens 1 raam - en met een natuurlijk dag/nacht ritme. Op donkere dagen moet bijverlichting ook mogelijk zijn.

2.3... Criteria voor een goede gezondheid (afwezigheid van pijn, kwetsuren, ziektes en in geval van ziekte een snelle diagnose en behandeling)

Het welzijn en de gezondheid van de hond moeten door de verantwoordelijke **minstens** twee keer per dag worden gecontroleerd om zeker te zijn dat de hond beschikt over voldoende voedsel en water en dat de stoelgang en de urine normaal zijn. De verantwoordelijke moet zich ervan vergewissen dat de hond zich normaal gedraagt. Bij verwonding, tekenen van ziekte, abnormaal gedrag of gedragsveranderingen of een vermoeden van pijn, dient de verantwoordelijke een dierenarts te raadplegen om vermijdbaar lijden te behandelen. Onderstaande indicatoren kunnen door de verantwoordelijke of door inspecteurs van de bevoegde overheid worden gebruikt om de algemene toestand van het dier te beoordelen. Bij de evaluatie door de inspecteur hoort idealiter een gesprek met de verantwoordelijke.

- Lichaamsscore : zie hoger (Bijlage 2)
- Afwezigheid van verwondingen :
  - Staat van de vacht, haaruitval, aanwezigheid van wonden: Een lange vacht moet worden geborsteld en/of geknipt/getoiletteerd met een frequentie die voorkomt dat er knopen ontstaan die het dier ongemak kunnen bezorgen. Regelmatig borstelen geeft de mogelijkheid om te controleren op de besmetting met parasieten. Controle van de gaafheid van de huid.
  - De nagels moeten regelmatig worden geïnspecteerd om het slijtageniveau te controleren en om na te gaan of er geen verwondingen zijn. De nagels moeten zo nodig worden geknipt om te vermijden dat ze in de huid of de zoolkussens dringen. Speciale aandacht moet worden besteed aan de bijklauwen.
  - De oren moeten regelmatig worden geïnspecteerd om tijdig eventuele problemen (zoals infecties of obstructies) op te merken. De flap van het oor moet hierbij door de eigenaar opgeheven worden om de binnenkant van het oor te bekijken.
  - De zoolkussens moeten regelmatig worden geïnspecteerd om het slijtageniveau te controleren alsook de netheid of de aanwezigheid van knopen bij honden met een lange vacht.
- Staat van alertheid, dit is de toestand van fysiologische hersenactivering die het mogelijk maakt responsen perfect af te stemmen op omgevingsprikkels.
- Ademhaling : frequentie en kwaliteit (amplitude, vlotheid, ...).
- Afwezigheid van pijn :
  - Indicatoren die kunnen wijzen op pijn bij een hond (gerelateerd aan bepaalde gedragingen of gedragswijzigingen) zijn beschreven in Bijlage 4.

- Bij inspecties door de bevoegde overheid observeert de inspecteur de gang van de hond (om eventueel manken vast te stellen) en be vraagt hij of zij de verantwoordelijke grondig om vast te stellen of er mogelijks sprake is van pijn (niet alle vormen van manken zijn noodzakelijk gerelateerd aan pijn). Bij een vermoeden van pijn dient de verantwoordelijke een dierenarts te consulteren.
- Afwezigheid van ziekte
  - Bij inspecties door de bevoegde overheid moet de inspecteur het medisch dossier van het dier bij de behandelende dierenarts kunnen verifiëren. Dit kan gebeuren in de dierenartsenpraktijk, per telefoon of per post.

2.4.... Aangepast gedrag (expressie van natuurlijke gedragingen eigen aan de soort, sociaal gedrag, contacten met soortgenoten en met mensen)

2.4.1.....Expressie van sociaal gedrag

- De minimale leeftijd waarop pups volledig gescheiden mogen worden van hun moeder is 8 weken. Bij grotere rassen die minder snel ontwikkelen, kan het aangewezen zijn om deze minimale scheidingsleeftijd te verhogen. Zelfs als het spenen geleidelijk gebeurt, start dit niet voor de leeftijd van 6 weken. Vóór 8 weken mogen de pups dus alleen definitief van de moeder worden weggenomen als deze agressief is of haar gezondheidstoestand niet meer toelaat om ze te zogen. In dat geval wordt de moeder vervangen door een opvoedende hond in het nest.
- De socialisatie moet plaatsvinden vanaf de leeftijd van 3 weken. De meest gevoelige periode hiervoor begint vanaf 3 weken tot ongeveer 14 weken, maar de socialisatie moet voortgezet worden gedurende het hele leven van de hond. Deze socialisatie gebeurt op een voor de pup aangepaste en aangename manier (zonder vreesreacties van de pup of met de mogelijkheid om weg te gaan, dus met controle over de onaangename stimulus). De hond moet zo worden gewend gemaakt aan mensen, aan andere dieren, aan diverse voorwerpen uit het dagelijks leven en aan diverse situaties (auto, menigte, lawaai, ...).
- Honden dienen zich comfortabel te voelen tijdens interacties met de mens. De emotionele toestand van honden kan worden beoordeeld aan de hand van hun lichaamstaal. Bijlage 5 beschrijft mogelijke reacties van een hond op sociale stress of bedreiging. Bij inspecties door de bevoegde overheid kunnen deze reacties gebruikt worden om de kwaliteit van de interactie tussen de hond en mensen te beoordelen.

2.4.2.....Aanpassing aan de leefomgeving en evaluatie van het welzijn

Onderstaande indicatoren kunnen worden gebruikt door de verantwoordelijke of bij inspecties door de bevoegde overheid om na te gaan of het leefmilieu aangepast is aan de hond en of deze geen stress of chronisch ongemak ondervindt. In geval van negatieve indicatoren moet een dierenarts-gedragstherapeut de diagnose stellen en een gedragstherapie aanraden bij een hondenopvoeder.

- Fysieke signalen : tachypneu, tachycardie, kwijlen, braken, diarree, zweten van de poten, emotionele urinelozingen.

- Gedragsresponsen: overmatig likken, eventueel resulterend in haaruitval, polyurie, polydipsie, verkenning van de omgeving, belangstelling in mensen (bekenden en onbekenden), zoeken van aandacht, vocalisatie (type: vraag om te spelen, alarmsignalen, agressie, ontredding), observaties van de gezichtsuitdrukkingen.
- Tekenen van stress: smekken en tongelen (likken van neus en lippen), zittend of opgerold, liggend met kop ingetrokken, geeuwen, gesloten ogen, beweging van de ogen, hyperwaakzaamheid, oren naar achter getrokken, stappen, ronddraaien, ineengedoken houding, versterkte houding, stereotiep gedrag, zich voortdurend verplaatsen, omgeleid gedrag, apathie.
- Bij inspecties door de bevoegde overheid gebruikt de inspecteur het document in Bijlage 6.

3 Literatuur

Buckland, E.L., Corr, S.A., Abeyesinghe, S.M, Wathes, C.M. (2014) Prioritisation of companion dog welfare issues using expert consensus. *Animal Welfare* 23, p. 39-46.

Collins, L.M., Asher, L., Summers, J.F., Diesel, G., McGreevy, P.D. (2010) Welfare epidemiology as a tool to assess the welfare impact of inherited defect on the pedigree dog population. *Animal Welfare* 19, p. 67-75.

De Lauw, J., Dumont, M., Diederich, C., Kirschvink, N. (2018) Chien. Opleiding Leefmilieu Brussel

De Massis, F., Arena, L., Berteselli, G.V., Messori, S., Barnard, S., Pedernera, C., Velarde, A., Dalla Villa, P. (2014). Shelter Quality Welfare Assessment Protocol for Shelter Dogs. Teramo: Istituto Zooprofilattico Sperimentale dell'Abruzzo e del Molise G. Caporale, p. 22-29. ISBN 9788890869167.

Fielding, W. J., & Mather, J. (2008). Some observations on dog welfare in The Bahamas. *International Journal of Bahamian Studies* 11, p. 41-56.

Gaines, S.A. (2008) Kennelled dog welfare: effects of housing and husbandry. Doctoral thesis Bristol Veterinary school.

Glenk, L. M. (2016) Current perspectives on Therapy Dog Welfare in Animal-Assisted Interventions. *Animals* 7 (2), p. 7.

James, V. (2016) Recognising animal sentience: including minimum standards for opportunities to display normal patterns of behavior in codes of welfare in New Zealand. LLM Research paper, Laws 554: Environmental Law.

Mariti, C., Raspanti, E., Zilocchi, M., Carlone, B., Gazzano, A. (2015) The assessment of dog welfare in the waiting room of a veterinary clinic. *Animal Welfare* 24, p. 299-305.

Mellor, D.J. (2016) Updating animal welfare thinking: moving beyond the "Five Freedoms" towards "A life worth living". *Animals* 6 (3), p. 21.

National Animal Welfare Advisory Committee (2010). Animal welfare (Dogs) code of Welfare 2010. Animal Welfare Directorate, MAF Biosecurity New Zealand.

Rehn, T. (2011) The role of the emotional relationship with humans on dog welfare. Thesis Sveriges Lantbruksuniversitet Uppsala.

Sonntag, Q, Overall, K.L. (2014) Key determinants of dog and cat welfare: behaviour, breeding and household lifestyle. *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)* 33 (1), p. 213-220.

Sutton, N. (2015) Why animal welfare ought to trump consumer freedom of choice in some cases. LLM Research paper, Laws 532: Consumer Law.

White, S. (2016) Standards and standard-setting in companion animal protection. *Sydney Law Review* 38, p. 463-490.

Yeates, J.W. and Main, D.C.J. (2011) Veterinary surgeons' opinions on dog welfare issues. *Journal of Small Animal Practice* 52 (9), p. 464-468.

4 Bijlagen

Bijlage 1 : Samenstelling van de werkgroep minimumnormen voor honden

Bijlage 2 : Lichaamsscore

Bijlage 3 : Minimumafmetingen van de plaats waar de hond wordt gehouden

Bijlage 4 : Handleiding voor pijnherkenning bij honden

Bijlage 5 : Schaal van indicatoren van sociale stress en agressiviteit (Kendal Shepherd)

Bijlage 6 : Evaluatie van andere gedragingen

Bijlage 1 : werkgroep "honden" **Brusselse Raad voor Dierenwelzijn**

1/ Deelnemers aan de werkgroep

Voorzitster :

Dr. Fabienne Bedet (Union Professionnelle des Vétérinaires, lid van de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn)

Leden van de werkgroep :

- Dr. Bob Proesmans (Small Animal Veterinary Association Belgium)
- Dr. Veronique Neuvens (Conseil Francophone de l'Ordre des vétérinaires, lid van de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn)
- Marleen Elsen-Verlody (Nationale Raad voor Dierenbescherming, lid van de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn)
- Joke Monteny (hondentrainer in Vlaanderen)
- Joke Decru (Felcan, hondentrainer in Vlaanderen)
- Danny Grosemans (gedragstherapeut voor dieren)
- Karen Ponceau (dierenarts, departement Dierenwelzijn, Leefmilieu Brussel)

Secretaris : Beatrice De Smet (dierenarts (praktiserend), assistente UGent)

2/ Data van de vergaderingen

27/04/2018; 15/05/2018; 12/06/2018; 04/10/2018

Bijlage 2 : Lichaamsscore

Het evalueren van de voedingstoestand van honden a.d.h.v. een “body condition score” (lichaamsscore) op een schaal van 1 (zeer mager) tot 9 (obees) - beschreven in de tabel hieronder – wordt aangeraden door de “World Small Animal Veterinary Association (WSAVA)”² en werd gevalideerd door:

- German et al. (2010). Comparison of a bioimpedance monitor with dual-energy x-ray absorptiometry for noninvasive estimation of percentage body fat in dogs. *American Journal of Veterinary Research* 71, p. 393-398.
  - Jeusette et al. (2010). Effect of breed on body composition and comparison between various methods to estimate body composition in dogs. *Research in Veterinary Science* 88, p. 227-232.
  - Laflamme D.P. (1997) Development and Validation of a Body Condition Score System for Dogs. *Canine Practice* 22, p. 10-15.
- Kealy et al. (2002) Effects of Diet Restriction on Life Span and Age-Related Changes in Dogs. *Journal of the American Veterinary Medical Association* 220 (9), p. 1315-1320.

Score 1 (te mager)	Ribben, rugwervels, bekkenbeenderen en alle botuitsteeksels van ver zichtbaar. Geen waarneembaar lichaamsvet. Duidelijk verlies van spiermassa.	
Score 2 (te mager)	Ribben, rugwervels en bekkenbeenderen gemakkelijk zichtbaar. Geen voelbaar vet. Enkele botuitsteeksels van ver zichtbaar. Miniem verlies van spiermassa.	
Score 3 (te mager)	Ribben gemakkelijk voelbaar en eventueel zichtbaar zonder voelbaar vet. Toppen van de rugwervels zichtbaar. Bekkenbeenderen licht uitstekend. Duidelijk gemarkeerde taille en vernauwing van het achterlijf.	

² <https://www.wsava.org/WSAVA/media/Arpita-and-Emma-editorial/Body-Condition-Score-Dog.pdf>

Score (ideaal)	4	Ribben gemakkelijk voelbaar met minimale vetlaag. Duidelijk gemarkeerde taille, van boven gezien. Duidelijke vernauwing van het achterlijf.	
Score (ideaal)	5	Ribben voelbaar zonder overdreven vetlaag. Taille zichtbaar achter de ribben, van boven gezien. Vernauwing van het achterlijf., van opzij gezien.	
Score (te dik)	6	Ribben niet zichtbaar maar voelbaar met dunne vetlaag. Aanwijsbare taille, van boven gezien, maar niet opvallend. Vernauwing van het achterlijf zichtbaar.	
Score (te dik)	7	Ribben moeilijk voelbaar met dikke vetlaag. Vetafzettingen zichtbaar in de lendenstreek en op de basis van de staart. Taille afwezig of nauwelijks zichtbaar. Vernauwing van het achterlijf soms afwezig.	
Score (te dik)	8	Ribben niet voelbaar onder een zeer dikke vetlaag of enkel voelbaar als men aanzienlijke druk uitoefent. Dikke vetafzettingen in de lendenstreek en op de basis van de staart. Geen taille. Geen vernauwing van het achterlijf. Mogelijkheid van een duidelijke abdominale uitzetting.	
Score (te dik)	9	Zeer aanzienlijke vetafzettingen op de borstkas, de wervelkolom en op de basis van de staart. Taille en vernauwing van het achterlijf niet zichtbaar. Vetafzettingen op de hals en de ledematen. Duidelijke abdominale uitzetting.	

Bijlage 3: Minimumafmetingen van de plaats waar de hond wordt gehouden

Onderstaande minimumafmetingen voor een ren of kennel - gedifferentieerd volgens het gewicht van het dier - werden gebaseerd op een combinatie van de normen van een protocol van Italiaanse wetenschappers voor de evaluatie van het welzijn van honden in dierenasielen (De Massis et al. 2014) en de normen van de Australische "Code of Practice 2010 "Code of Practice for the Welfare of Dogs in the 2010 Act", opgesteld door het Australische "Animal Welfare Advisory Committee (AWAC)".

Deze minimumafmetingen zijn enkel acceptabel als de hond of de honden in kwestie bijkomend ook toegang hebben tot een buitenruimte en/of fysieke activiteiten (beweging), dit laatste gedurende minimum 1 uur per dag.

Gewicht van de hond (kg)	Oppervlakte van de kennel	Bijkomende oppervlakte per dier (m ²)	Minimumhoogte (m)
<15	4 m ² (en elke zijde minstens 1 m)	2	2
15-30	6 m ² (en elke zijde minstens 1,5 m)	4	2
>30	8 m ² (en elke zijde minstens 2 m)	6	2

3/ Referenties

Code of Practice for the Welfare of Dogs in the 2010 Act, beschikbaar op <https://www.legislation.act.gov.au/di/2010-85/>

De Massis, F., Arena, L., Berteselli, G.V., Messori, S., Barnard, S., Pedernera, C., Velarde, A., Dalla Villa, P. (2014). Shelter Quality Welfare Assessment Protocol for Shelter Dogs. Teramo: Istituto Zooprofilattico Sperimentale dell'Abruzzo e del Molise G. Caporale, p. 22-29. ISBN 9788890869167.

Bijlage 4 : Handleiding voor pijnherkenning bij honden

Een gids voor pijnmanagement bij de hond en de kat werd ontwikkeld door de “American Animal Hospital Association” (AAHA 20017). Hierin worden gedragingen van de hond beschreven die kunnen wijzen op pijn. Onderstaande indicatoren kunnen een leidraad zijn om mogelijke pijn vast te stellen. Bij een vermoeden van pijn moet een behandelende dierenarts geraadpleegd worden voor een klinisch onderzoek en (het opstarten van) een eventuele (of verdere) behandeling.

Vocalisatie :

- Janken
- Huilen
- Kreunen
- Grommen
- Kermen
- Keffen

Gezichtsuitdrukking

- Grimassen, een lege starre blik
- Opengesperde/glazige of slapende ogen
- Verwijde pupillen
- Platliggende oren
- Gehijg bij rust

Dagelijkse gewoonten

- Gewijzigde eetlust
- Trekt zich terug uit sociale contacten
- Verandering in de slaap (minder of meer)
- Verandering in de drinkgewoontes
- Onzindelijkheid of moeilijkheden om zich in ontlastingspositie te zetten
- Vraagt meer affectie dan gewoonlijk

Verminking

- Obsessief likken aan een of meerdere delen van het lichaam
- Bijten in een of meerdere delen van het lichaam
- Krabben aan een of meerdere delen van het lichaam

Ontwijkend gedrag

- Gebruikt een van de ledematen niet
- Mankt
- Wil niet opgetild of in de armen genomen worden
- Verdedigt een deel van het lichaam

Agressie

- Wijziging in gedrag
- Gromt
- Bijt
- De oren liggen plat tegen de kop

Positie

- Gehurkt met de achterhand in de lucht en de borstkas op de grond : “biddende” houding buiten de context van spel
- Gekromde rug en hoofd naar beneden
- Opgetrokken buik
- Liggend op de zij

Activiteit

- Onrustig, loopt heen en weer
- Voortdurend opstaan en weer gaan liggen, vindt geen comfortabele positie
- Moeite om recht te staan of te gaan liggen
- Beven, in kringen draaien of zich zeer rustig houden
- Stijf of traag na een fysieke activiteit of slapen/rusten
- Minder actief
- Weinig geneigd om te bewegen
- Minder speels of zin om te gaan wandelen
- Minder gretig of bereid om in de auto of ergens op te springen
- Moeite om te lopen, vooral op hout, tegels of trappen

Références

AAHA/AAFP Pain Management Guidelines Task Force Members, Hellyer, P., Rodan, I., Brunt, J., Downing, R., Hagedorn, J. E., Robertson, S. A. (2007). AAHA/AAFP pain management guidelines for dogs and cats. *Journal of Feline Medicine and Surgery* 9 (6), p466-480.

<https://www.catvets.com/public/PDFs/PracticeGuidelines/PainManagementGLS.pdf>

Epstein, M. E., Rodan, I., Griffenhagen, G., Kadrlík, J., Petty, M. C., Robertson, S. A., Simpson, W. (2015). 2015 AAHA/AAFP pain management guidelines for dogs and cats. *Journal of Feline Medicine and Surgery* 17(3), p251-272.

<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1098612X15572062>

Petty, M., (2016). *Dr. Petty's Pain Relief for Dogs: The Complete Guide* (Countryman Press, W.W. Norton & Company, Ltd.).

<http://www.countrymanpress.com/category/animals-nature/book/57289eb628ba6fec630a3e84>

Bijlage 5: Schaal van de indicatoren van sociale stress en agressiviteit (Kendal Shepherd)

De zogenaamde “ladder van agressie” van Kendal Shepherd³ (Shepherd 2009), zie volgende pagina, geeft de gedragingen weer die een hond kan vertonen als reactie op stress of een dreiging. Dit zal veelal gaan om een sociale context, waarin deze signalen dan ook vaak “conflict vermijdende signalen” worden genoemd, omdat men ervan uitgaat dat de hond ze vertoont om de escalatie tot een gevecht te vermijden.

Het beeld van de ladder werd gekozen om aan te geven dat een hond gewoonlijk eerst subtielere signalen zal gebruiken alvorens signalen hogerop de ladder te gaan gebruiken, die bestempeld kunnen worden als agressief gedrag, met mogelijk schadelijke gevolgen. Niet elke hond zal echter elk tussenliggend signaal vertonen, ook niet bij een escalatie. Bovendien kan de overgang zeer snel gaan wanneer de bron van stress snel dichtbij komt. Het is zelfs mogelijk dat een hond meteen signalen op de hoogste sporten van de ladder vertoont, mogelijk omdat hij in het verleden geleerd heeft dat subtielere signalen niet werken.

Het is dus belangrijk om te kijken naar de evolutie van de signalen doorheen de tijd. Enkele signalen lager op de ladder (de groene zone) hoeven geen probleem te zijn wanneer het normale, ontspannen gedrag van de hond zich vervolgens herstelt. Aanhoudende stress-signalen of een escalatie naar de bovenkant van de ladder (de oranje of de rode zone) kunnen wel wijzen op een probleem. Indien het probleem het gevolg is van een interactie van de mens naar de hond toe, is het best om deze interactie te stoppen. Indien het probleem veroorzaakt wordt door een moeilijke (bijvoorbeeld drukke) omgeving, is het best om deze omgeving met de hond te verlaten. Bij aanhoudende problemen is het aan te raden om een dierenarts te raadplegen.

De afbeelding op de volgende pagina is gebaseerd op de schaal van Shepherd (Shepherd 2009).

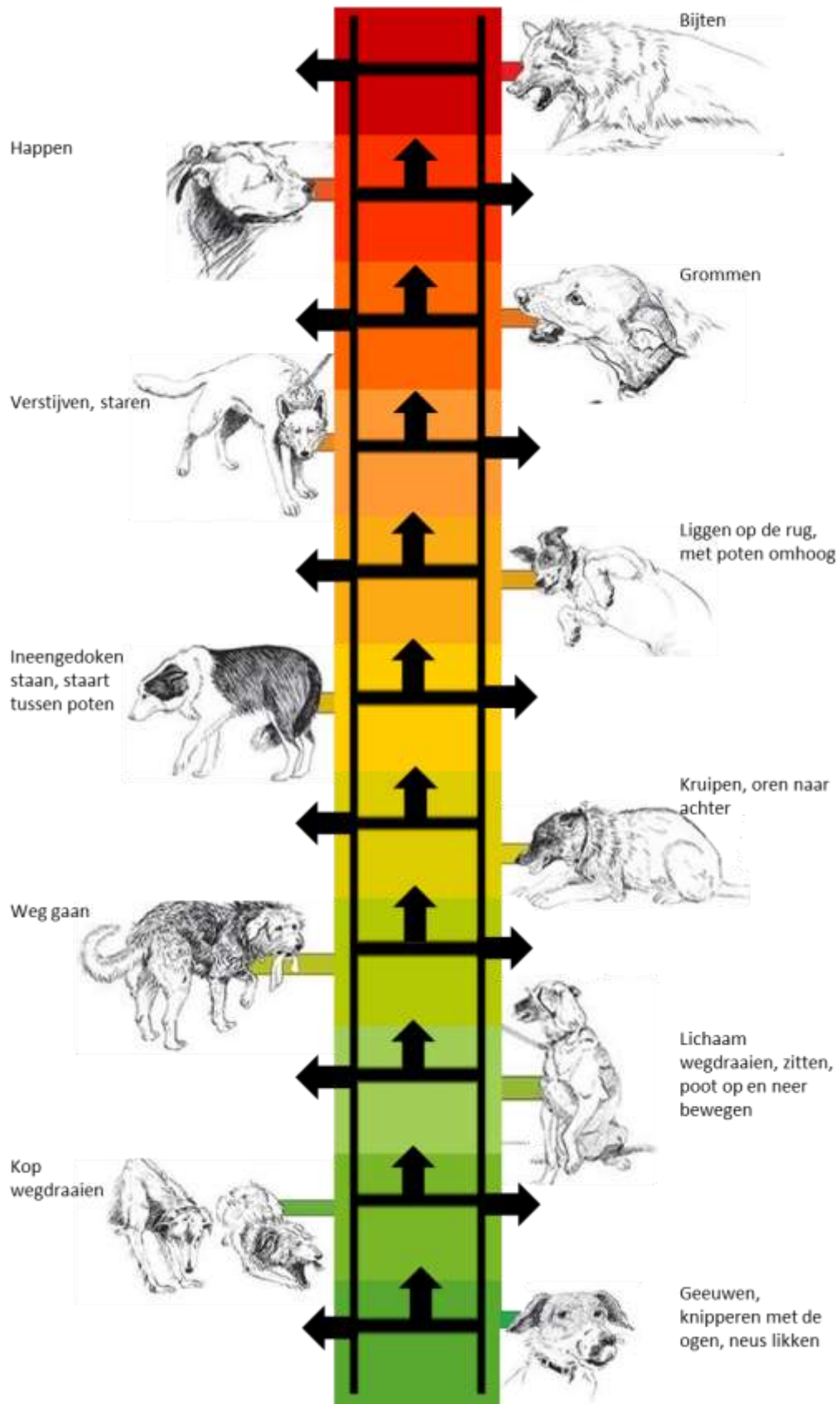
Referentie

Shepherd, K. (2009) Development of behaviour, social behaviour and communication in dogs. In : Horwitz, D.F. and Mills, D.S., (Eds.) British Small Animal Veterinary Association (BVSA) manual of canine and feline behavioural medicine, p. 13-16.

---

³ <https://www.kendalshepherd.com/the-canine-commandments/>

Bijlage 6: Evaluatie van andere gedragingen

De evaluatie van verschillende gedragscriteria, verdeeld in 3 hoofdstukken, maken een oordeel mogelijk over het mentale welzijn van de hond. De 3 hoofdstukken zijn : pathologische gedragingen, emotionele toestand en geblaf. Voor sommige criteria gebeurt de evaluatie op een visuele analoge schaal. De evaluatie is dus individueel en zou subjectief kunnen lijken. Het systeem van de visuele analoge schaal wordt echter erkend in de gedragswetenschappen en heeft het voordeel geen lange opleiding te vragen van de personen die het gebruiken.

1/ Pathologische gedragingen

De gedragingen worden beoordeeld als aanwezig of afwezig.

- REPETITIEF ACTIEF
  - Repetitieve, niet gevarieerde cirkel, rond de kooi of stappend in kleine kringen.
  - Ritme : zich repetitief verplaatsen, op een vast traject, doorgaans langs een afsluiting.
  - Rondraaien : herhaling van de draaibeweging en achtereenvolgende van de eigen staart.
  - Tegen een of meerdere muren springen op een repetitieve manier.
- ANDERE COMPULSIEVE GEDRAGINGEN
  - Verminking : overmatig likken of zichzelf bijten met zichtbare huidwonden als gevolg.
  - In relatie met de omgeving : compulsief likken van de vloer of likken/kauwen op de omheining, de ligplaats of een ander object op compulsieve wijze, of ononderbroken graven/krabben.

2/ Emotionele toestand

Een kwalitatieve gedragsbeoordeling is een wetenschappelijk gevalideerde methode waarbij men met behulp van een visuele analoge schaal (VAS) aangeeft in welke mate verschillende kwalitatieve beschrijvingen (adjectieven) het gedrag van een dier beschrijven. Elke VAS wordt gedefinieerd door zijn minimum (links) en maximum (rechts). Minimum betekent dat de door het adjectief aangeduide eigenschap volledig afwezig is bij het dier dat men observeert. Maximum betekent dat deze eigenschap in de hoogst mogelijke mate aanwezig is bij het geobserveerde dier.

|-----|
MinMax

Na het kort observeren van het gedrag van het dier in kwestie, duidt de observator op een gevoelsmatige manier een punt ergens tussen het minimum en het maximum van de schaal aan. Merk op dat het mogelijk is een maximumscore toe te kennen aan meerdere beschrijvingen: het dier kan bv. tegelijk speels en sympathiek zijn. Degene die de resultaten van deze kwalitatieve gedragsbeoordeling verwerkt (en eventueel interpreteert), meet de afstand (in millimeter) vanaf het minimumpunt tot aangeduide punt, en gebruikt deze als score die geïntegreerd wordt in een breder welzijnsbeoordelingsprotocol.

CRITERIA :

- *Kalm*: ontspannen, rustig, gemakkelijk, het merendeel van de tijd kalm, toont geen angst
- *Comfortabel*: onbezorgd, aangepast aan zijn omgeving, vreedzaam met andere honden en mensen
- *Nieuwsgierig*: aandachtig luisterend, actief geïnteresseerd in mensen en dingen, verkennend
- *Opgewonden*: positief opgewonden in reactie op een externe prikkel, euforisch, exuberant
- *Sociaal*: vriendschappelijk jegens mensen en andere honden, waardeert de menselijke aandacht, zoekt contact/interactie, toont een gastvrij gedrag
- *Opgewekt*: levendig, amusant, toont een gedrag gericht op spelen, nodigt de anderen uit om te spelen
- *Neerslachtig*: ongevoelig, weigert interactie met zijn omgeving, kalm, apathisch, weinig of niet reagerend op te volgen stimuli
- *Oplettend*: waakzaam/alert, nieuwsgierig, aandachtig / reagerend op externe prikkels
- *Zenuwachtig*: ongerust, onrustig, vreesachtig, zeer prikkelbaar, toont zich snel opgewonden en instabiel
- *Angstig*: ongerust, niet in staat zich te installeren of zijn omgeving te trotseren, toont tekenen van ontredde
- *Schrikachtig*: schuchter, geschrokken, blijft uit de buurt van mensen, verwijderd zich, neemt een typische vrees-houding aan
- *Aarzelend*: onzeker, twijfelend, geeft blijk van een conflictgedrag, onzeker om te naderen of niet, om vertrouwen te schenken of niet
- *Agressief*: onstuimig, toont tekenen en een houding van defensieve of offensieve agressie

3/ Geblaf

Score-indicaties voor het blafniveau met behulp van de VAS.

|-----|
Min Max

4/ Referentie

De Massis, F., Arena, L., Berteselli, G.V., Messori, S., Barnard, S., Pedernera, C., Velarde, A., Dalla Villa, P. (2014). Shelter Quality Welfare Assessment Protocol for Shelter Dogs. Teramo: Istituto Zooprofilattico Sperimentale dell'Abruzzo e del Molise G. Caporale, p. 22-29. ISBN 9788890869167.

